

ELENI

avagy a nemzeti megosztottság láttelele*^{*}

Különleges élményt nyújtó könyvet dobott piacra a Kairosz Kiadó 2015 karácsonya előtt. Harmincharmadik nyelvként magyarul is megjelent egy amerikai görög oknyomozó újságíró, Nicholas Gage, azaz Gadzoyiannis Nikolaos¹ regénye, az *Eleni*. Édesanyja tragikus története a nemzeti megosztottság láttelele. Könyve magyarországi bemutatóján² a szerző is megjelent, ahol részletesen elmesélte, milyen módon – egy évtizedes kutatómunkával – derítette ki az igazságot, és hogyan jutott el végül anyja gyilkosaihoz.

A saját korábbi kutatásaim eredményei számos ponton találkoznak a regény eseményeivel és következtetéseivel. A könyv történelmi összefüggéseire szeretnék most rávilágítani.

Még javában folyt a háború, amikor 1944 áprilisában egy észak-görögországi kisvárosban én is ötödik gyerekként megszülettem. Csak felnőtt korban fogtam fel, mit is jelenthetett ennyi gyereket nevelni a 30-as, 40-es vérzivataros években, különösen azoknak az embereknek – főleg az asszonyoknak –, akik gondolkodásuk miatt szembenálltak az államhatalommal és többnyire a falu közvéleményével is. Gyermekeveim a polgárháború esztendeire estek. És amikor ennek a szörnyen értelmetlen és esztelen öldöklésnek 1949 augusztusában vége szakadt, én már a Dunántúl valamelyik kastélyában élvezhettem a magyarok vendégszeretetét. Hogy milyen körülmények között kerültem el az otthonomtól, hogyan jutottam el Albániába és onnan Magyarországra? Ez máig homályos előttem. Apámtól nem kérdezhettem meg, mert a hegyekben lelte

SZIDIROPULOSZ ARCHIMÉDESZ (1944) történész, szociológus. A *Trianoni Szemle* főszerkesztője.

* Elhangzott a könyv magyarországi bemutatóján.

- 1 Gadzoyiannis Nikolaos (1939, Filiates-Lia, Epirus) görög származású amerikai író, újságíró. Oknyomozó módszerrel írta meg önéletrajzi visszaemlékezését, mely 1983-ban jelent meg angolul. Elenit, a szerző édesanyját – miután gyermekeit kimentette a kommunisták által ellenőrzött zónából – a partizánok kivégezték. A regényből film is készült, az író John Malkovich játszotta. Ronald Reagan elnök ezt a könyvet idézte, amikor arról kérdezték, mi készítette arra, hogy a fegyverkezési verseny befejezéséről tárgyaljon a szovjetekkel.
- 2 A könyv bemutatóját a Miniszterelnöki Kabinetiroda és a Kairosz Kiadó rendezésében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem dísztermében tartották 2016. április 13-án.

halálát: az ő osztagában is akadt egy „ephialtes”, aki elárulta a társait. A két idősebb fiútestvéremtől sem érdeklődhettem, hisz ők is a hegyekben harcoltak, s az összeomláskor anélkül, hogy hazaindultak volna, az utolsó ütközetek után ment ki-ki a maga útján, hegyeken-erdőkön és határokon át, hogy eljussanak Kelet-Európa valamelyik ún. népi demokráciájába. Talán édesanyámat kellett volna tudatosabban kérdezgetnem. Ezzel is elkéstem.

A polgárháború, ez a sokarcú és félelmetes esemény megosztotta a görög nemzetet, hozzájárult az ország gazdasági és politikai helyzetének további súlyosbodásához, és sérülékennyé tette a nemzeti identitást s a kollektív emlékezetet. Ezért vallják ma is honfitársam, hogy a polgárháborúban a kommunisták kizárólag mentették a gyermekeket, és szó sem volt a szülőktől történő erőszakos elszakításról. Ezért mindmáig tabuként kezelik, és továbbra sem hajlandók hallani azokról a bűnökről, melyekről ebben a drámai erejű könyvben olvashatunk. Mert nem akarnak, nem mernek szembesülni a tényekkel. (A könyv budapesti bemutatóján a háromezernyi itteni görögséget alig tucatnyian képviselték.) Pedig Gadzoyiannis könyvének bemutatója kiváló lehetőséget nyújtott, illetve nyújthatott volna az egész kérdéskör végiggondolására.

Szerencsére egyre nagyobb irodalma van a görög polgárháborúnak. Ez jó. 2015 szeptemberében is megjelent egy könyv, címe: *Emfyliia pathi*.³ (Szabad fordításban: *Polgárháború és testvérvizsoly*.) A fülszöveg végén a következő gondolatok olvashatók: „Az *Emfyliia pathi* című könyvnek olvasókra van szüksége. Olyanokra, akik a történelemmel (történesekkel) sokoldalúan akarnak megismerkedni, nem olyanokra, akik – olvasva a könyvet – az eseményeket akarják ismét átélni, akár áldozatként, akár hősként, akár üldözöttként, akár üldözőként.”

A *Eleni* című önéletrajzi regény egyik központi kérdése az ún. paidomazoma. A paidomazomáról Babiniotis⁴ lexikonjában a következőket olvashatjuk: „eredetileg Görögország török megszállása idején a keresztény gyerekek elrablása a szülőktől, azzal a céllal, hogy muzulmánokká tegyék, s aztán besorozzák őket a janicsár különítményekbe”.

1985 novemberében Görögországban két újságíró kezdeményezésére kerekasztal beszélgetésre ültek le az *Eleftherotipia* című athéni napilap szerkesztőségében a kelet-európai gyermekotthonok egykori lakói, valamint a polgárháború során árván maradt és az akkor létesült királyi (Frideriki) internátusokban felnőtt emberek. Ők együtt a „vihar gyermekei”, a mai hetvenesek nemzedéke. Közülük 28 ezren emigráncsorsra jutottak, míg a másik oldalon kb. 52 ezren Észak-Görögország internátusaiba kerültek. A találkozó mottója volt: „Soha többé megosztottságot!”

Hogy miért tört ki a testvérháború akkor, amikor már mindenkinek elege volt az évek óta tartó öldöklésből, nélkülözésből? Erre a kérdésre talán a mai

3 Σταθης Καλυβας-Νικος Μαραντζηδης: Εμφυλια παθη. Αθηνα, 2015.

4 Γ. Μπαμπινιωτη Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Κεντρο Λεξικολογιας Ε.Π.Ε. Επανεκτυπωση, 1998.

napig nem találunk valódi választ. Nem csoda, hisz a polgárháború befejezése után évtizedekig tilos volt erről a korszakról beszélni. Az emberek a győztesek egyoldalú propagandáját hallhatták Görögországban a „kommunista bandák-ról” és gyilkosokról, a másik oldalon (a kelet-európai emigránsok is) „monarchofasisztákról” beszéltek, és nagy szenvedéllyel mesélték egymásnak az egykori partizánok, hogyan végeztek egy-egy elfogott ellenséggel. A fiatalok (én magam is) természetesen nagy empátiával hallgatták ezeket az izgalmas történeteket.

Nézzük, hogyan vélekedik a polgárháborúról az egyik legismertebb görög író, Nikosz Kazantzakis! Részlet a *Testvérgyilkosok* című regényéből:⁵

Jannarosz [ő a regény főszereplője] bement a templomba, és meghajolt a Szent Oltár előtt. A véres szikladarab most is ott feküdt a feszület mellett. A pap imádkozni kezdett. Soha nem kérdezte, hogy vajon egy vörös- vagy feketesapkásnak a vére volt-e rajta. Az első pár tüközet után talált rá a hegyen és a templomban. Krisztus keresztje mellé helyezte az oltáron, hogy minden liturgia előtt imádkozzon előtte.

Levette magáról a miseruhát, kiterítette, majd belecsavarta a Bibliát, és a hóna alá szorította. Miközben botjáért nyúlt a sarokban, keresztet vetett. Érezte, amint a szíve feltáruul, és a szeretet kifogyhatatlan folyama túlcserdül benne, előnti Kasztelot és a völgyeket, lezúdulva egész a görög partokig. A szeretet túlcserdült – kiáradt, és Jannarosz szíve megkönnyebbült.

„Ki tudja? – gondolta magában. – Krisztus talán rám, a méltatlanra bízta ezt a nagy szolgálatot. Isten nevében teljesíteni fogom. Azzal jobbra fordult és a Láthatatlant szólította.

„Jöjj, menjünk!”

Elhagyta a templomot, majd megállt az udvar közepén, és felkiáltott:

– Indulok! Úgy cselekszem, amint megmondtam. Faluról falura járok, és kiáltozni fogom: „Testvérek, ne higgyetek se a vörössapkásoknak, se a feketesapkásoknak, testvéreként egyesüljetek!” A falu nem falu a maga bolondja nélkül, majd én leszek a falu bolondja, a görögök holdkórosa, aki kiáltozva járja be Görögországot.

Az *Eleftherotipia* című athéni lap 1986 elején folytatásokban közölte a Georgios Mavros⁶ oknyomozó újságíró által feldolgozott 400 iratot és 500 fényképet, melyeket öt faladában találtak két különböző helyen az albán határ közelében: hármat Grammoszban, a Mirovliti folyó partján, kettőt pedig a Vitzi-hegy térségében, közel Preszpához. A ládák két méter mélyen voltak a földben elásva. A bennük talált dokumentumokat lényegében a polgárháború forrásának tekinthetjük, hiszen ezek a Nyugat-Makedónia és a Voiou Grammosz katonai

5 Nikos Kazantzakis: *Testvérgyilkosok*. Ford. Sárközi Rihárd az 1989-es angol kiadás alapján. Budapest, 2002, Konkrét Könyvek, 233–234.

6 Georgios Mavros (1939–2007) baloldali újságíró, több országos lapnál (*Avji, Eleftherotipia, Avriani*) dolgozott.

parancsnokság iratai voltak. Köztudomású, hogy ebben a térségben folytak a legkeményebb, legvéresebb csaták, itt gyűltek össze a legnagyobb erők: 24 ezer kommunista felkelő (partizán) állt szemben kb. 80-90 ezer fővel, a Nemzeti Hadsereg katonáinak 60%-ával. A leghitelesebben talán éppen azok a dokumentumok szólíthatják meg az utókort, melyek azon erők által keletkeztek, amelyeket komoly felelősség terhel a polgárháború kitöréséért, legfőképpen az ellenőrzésük alatt tartott vidékeken elkövetett jogtalanságokért, bűncselekményekért.

Az eseményeket felületesen szemlélő számára érthetetlen az, hogy a német megszálló csapatok éppen csak kivonulnak az országból (1944. október 12-ére teszik ezt a dátumot), s alig két hónapra rá a görögök egymás ellen fognak fegyvert.

Vajon mi készítette a görögöket arra, hogy a megnyugvás helyett újból a fegyverekhez nyúljanak?

Meg kell jegyezni, hogy a kommunista baloldal máig szívesen és tudatosan összemossa a német megszállókkal szembeni küzdelem céljait a polgárháború nyíltan bevallott baloldali terveivel. (Még gondolni is szörnyű arra, mi történt volna, ha a GKP álma valósul meg: ha Sztálin Vörös Hadserege „szabadítja fel” Görögországot.)

Tudjuk, hogy a második világháború előtt a szövetséges nagyhatalmak törekvései közt szerepelt a balkáni, ezen belül görögországi befolyásuk biztosítása, kiterjesztése. (Görögország egyértelműen angolszász befolyási övezet volt.) Nemcsak a két fő politikai és katonai csoportosulás, a tengelyhatalmak és az angolszász érdekek között feszültek ellentétek, hanem az európai hegemoniára törekvő két nagyhatalom, a totalitárius náci Németország és a fasiszta Olaszország között is. Ezért Olaszország kezdetben önállóan próbált célhoz érni.

1940. október 28-án elindulnak az olasz hadosztályok Görögország ellen. A görög nemzet NEM-et (OXI) mond az agresszornak, és visszaveri a támadást. Az olaszok görögországi vállalkozása kudarcba fullad, Hitler azonban szövetségese segítségére siet. Németországnak ekkor már kidolgozott terve volt Hellász lerohanására. A német megszállást követően az újonnan megalakult görög kormány Kairóba menekül. Megkezdődik az ellenállási harc megszervezése. Szeptemberben megalakul a Görög Felszabadítási Front (EAM), egy népfront jellegű szerveződés, néhány hónap múlva pedig annak katonai szervezete, a Görög Népi Felszabadítási Szervezet (ELASZ), melynek 1944-ben már 130 ezer katonája van, ennek legbefolyásosabb ereje a Görög Kommunista Párt. Rajta kívül működtek még kisebb létszámú ellenállási szervezetek és katonai alakulatok, de ezeknek nemcsak létszáma és befolyása volt kisebb az ELASZ erejénél, hanem tevékenységük, céljuk is különböző volt. Közülük a legjelentősebb, a Görög Nemzeti Demokratikus Szövetség (EDESZ) angolszász orientációjú, ennél fogva célja nemcsak a német megszállók elleni harc, hanem legalább olyan fontos számukra a háború utáni Görögország társadalmi és politikai változásainak iránya is. És ebben a kérdésben alapvető ellentétek feszülnek az EAM-ELASZ

és az EDESZ között! Ez a konfliktus az ellenállási tevékenységüket is befolyásolta: nem jött létre közöttük összhang, sőt számos esetben egymással is összecaptak, katonai konfliktusba keveredtek.

Nicholas Gage a kitűnően megírt és bravúrosan szerkesztett regényében minden fejezet előtt rövid eseménytörténettel világítja meg a hátteret. Így tesz a harmadik fejezetnél is, amelyben plasztikusan érzékelteti az ellentétet a két ellenálló csoport között: Arisz Velouhiotisz, a baloldal legendás hírű parancsnoka áll az egyik oldalon, Napoleon Zervasz a másikon. A két szervezet együtt harcolt a Gorgopotamosz⁷ fölötti viadukt felrobbantásában. Alapvetően tehát egy cél vezérelte őket, amíg a megszállók ellen harcoltak.

A különböző ellenállási szervezetek és a Kairóban működő, a Georgios Papandreu vezette kormány között létrejött megállapodás az olaszországi Casertában minden ellenállási szervezetet a kormánynak rendelt alá. (Ez még jóval a német megszállás utolsó napja, 1944. október 12. előtt történt.) A baloldal azonban a megállapodást nem ismerte el, tüntetéseket szerveztek, a rendőrség azonban ezeket leverte. Így jutott el az ország az ún. decemberi eseményekhez (*ta dekemvorianá*). A decemberi, 33 napig tartó harcok lényegében már a testvérháború első fázisát jelentik, melyet a Varkizai⁸ Egyezmény zárt le. Az október és 1945 februárja közötti hónapok voltak a baloldal számára a legkritikusabbak. Az egyezmény lefegyverzi az ELASZ-t, s bezárja előttük a hatalom minden kapuját. Cserében a Görög Kommunista Párt legálisan működhet. Ezt a lehetőséget azonban nem használják ki. Már 1945 tavaszán néhányan nekivágnak a hegyeknek, szerveződnek az első partizánosztatok, egyelőre egymástól elszigetelten. Teszik ezt annak ellenére, hogy katonailag meggyengültek, s erkölcsileg is demoralizálódott a valóságban nem létező fegyveres testületük.

A kommunista vezetésű baloldal az 1946. márciusi választásokat bojkottálja, sőt a választások előestéjén (1946. márc. 30.) Marcos tábornok vezetésével támadást intéznek az Olympos lábánál fekvő Litohero nevű falu biztonsági alakulata ellen. Egyik lépés sem bizonyult szerencsésnek. A baloldal részvétele a parlamenti választásokon a békés kibontakozás utolsó lehetőségét jelenthette volna. Így sodródik Hellász népe a testvérháborúba, amely több mint három évig, 1946 tavaszától 1949 augusztusáig tartott.

Ahhoz, hogy megértsük, miért folyamodtak végül a kommunisták a gyerekek összegyűjtéséhez és az ún. népi demokráciákba történő elszállításukhoz, hadd szóljak röviden a Görög Demokratikus Hadsereg szociológiai jellemzőiről!

A GDH szovjet típusú szervezet volt. Benne a párt kizárólagos hatalmi helyzete érvényesült. Ennek következtében a csapattestek élére állított politikai biz-

7 Folyó Közép-Görögországban. A folyó Lamia város fölötti szakaszán átívelő hidat a görög ellenállás csoportjai 1942. november 25-én fölrobbantották, ezzel hónapokra elszakították a németek utánpótlásvonalát Európa és Afrika között.

8 Varkiza közkedvelt tengerparti város közel Athénhoz.

tosok közreműködésével csírájában elfojtottak minden önálló kezdeményezést. Mindenkiről titkos dossziét állítottak fel, ebben a családi, rokoni, baráti kapcsolatoktól egészen a politikai, ideológiai nézetekig mindenről pontos információik voltak. Ezeket adandó alkalommal felhasználták, úgy értelmezve a jellemzéseket, ahogyan a helyzet megkívánta.

A Grammosz-Vitzi térségében elrejtett iratok között számos önéletírás is volt. Önéletrajzokat csak beosztott és alacsony rendfokozatú katonáknak kellett írniuk. Ezekből képet kapunk a Görög Demokratikus Hadsereg társadalmi összetételéről, a hadsereg tagjainak foglalkozási struktúrájáról és iskolai végzettségéről. A GDH társadalmi bázisát a parasztság adta. Jól példázza ezt a 11. dandár 160 fős párttagságának társadalmi összetétele: a különböző szintű vezetői beosztásban levők 55%-a paraszt származású, 21%-a munkás (ipari munkás csupán egy volt, többségük szállító- és földmunkás). A vállalkozók aránya 8%, és 16%-ról nem tudjuk megállapítani társadalmi hovatartozását. Mindenesetre megállapítható, hogy a két legalsóbb vezetői kategóriában, a szakaszparancsnokok és rajparancsnokokéban a döntő többség szakképzetlen munkás és földműves, mint ahogyan az egész Görög Demokratikus Hadsereg ilyen összetételű. Ezt az emigrációba kényszerültek összetétele is tükrözi.

A GDH-ban a legfontosabb tevékenység a politikai munka, ennek volt alárendelve minden, a katonai szempontok is. Legfőbb követelmény az ideológiai és politikai felkészültség, a párthűség és az áldozatvállalás. Utolsó szempontként jött csak számításba a szakmai hozzáértés. Olyan kommunista vezetők közül csináltak tisztet, akik közül sokan még sorkatonák sem voltak, az ELASZ magas rangú tisztjeit meg féltreállították (pedig 350 hivatásos tiszt csatlakozott a GDH-hoz). Amíg az ELASZ-ban papok ezreit és egyéb pártonkívülieket találunk a vezetők és a magas rangú tiszték között – ilyen volt például Arisz Velouhiotis jobbkeze, Jermanosz atya –, addig a GDH-ban vezető tisztségekben kizárólag a párt felső vezetői ültek. Nem a szakszerűség, nem a hozzáértés volt tehát a döntő. Ezt a GDH csúcsvezetőségének jelszava is legitimálta, miszerint „A kommunista mindenmel meg tud birkózni”. A *Demokratikus Hadsereg* című katonapolitikai lap megjelenése, a brosrák nagy száma is bizonyosítja annak a megmosolyognivaló állításnak, hogy a politikai munka javulása és erősödése a katonai akciók sikerének a titka. Ezzel a szemlélettel fel lehetett lépni mindazok ellen, akik bármilyen okból eltértek ettől a sztálini modelltől.

Sajátos „színfoltja” volt ennek a hadseregnek a nők csoportja. A 4400 nő nagy része közvetlenül is részt vett a harcokban. Hosszú hónapokat, éveket töltöttek a hegyekben, ahol jóval több nehézséggel és gonddal kellett megküzdeniük, mint a férfiaknak, a nehéz fegyverek cipelésétől a legszemélyesebb higiéniai problémáikig. Fiatalon, 14-16 évesen szervezték be a lányokat a hadseregbe (gyakran erőszakkal), szinte az anyjuk öléből ragadva ki őket, pedig békeidőben az anyák ekkor még 20 éves korukban sem engedték a lányokat a fiúk közelébe. (A másik oldalon a kormány nem sorozott be húsz évesnél fiatalabbat és ötven évesnél idősebbet, lányokat, asszonyokat meg egyáltalán nem.)

Georgios H. Manoukasnak, a „gyerekrablási” akció általános felügyelőjének 1961-ben kiadott forrásértékű könyve⁹ egyértelműen hitelesíti az Eleni szerzőjének minden gondolatát azok számára is, akik ebben mindmáig kételkednek. És már előre tájékoztatja az olvasót, hogy ez az ember, Manoukas, aki a kommunista párt megbízásából végezte szörnyűséges feladatát, egy idő után kiábrándult, meghasonlott, és ezért vetette papírra azokat a bűncselekményeket, amelyeket kommunisták követtek el a GKP legfelsőbb vezetőinek utasítására. Az egész tragédiát ő személyesen élte át, különösen akkor szembesült mindennel, amikor az egész akció operatív felelősévé nevezték ki. Hogy ne legyen kétségünk arról, ki is volt ez az ember (nem egy szélsőjobboldali fasisztáról van szó), néhány önéletrajzi momentum róla: sok százezer göröghez hasonlóan 1941-től ő is a német megszállók elleni harcban vett részt. Az 1944. decemberi események számos kérdést vetettek fel benne, de az események oly gyorsan változtak, s a „forradalmi lendület” is elkapta őt, hogy nem volt ideje választ keresni kérdéseire. Ezután, 1947-től beszívta őt a GKP, különböző feladatokkal bízván meg őt. 1948 márciusától olyan pozícióba helyezték, ahol közelről tapasztalhatta meg a gyerekek és az édesanyák drámáját. Ugyanezen év közepétől nagy „megtiszteltetés” érte: a párt a gyerekrablási akció általános felügyelőjévé tette. Könyvében többek között azt olvashatjuk, hogy a kommunisták „Ideiglenes Demokratikus Kormány” (amiből csak az ideiglenesség volt igaz) – elképzeléseik megvalósítása érdekében – az általuk ellenőrzött térséget tiltott zónának nyilvánította, és elterjesztették, hogy az említett zóna falvaiban fertőző betegségek (lepra, kolera) ütötték fel a fejüket, s ezért tilos a be- és kilépés. Ezzel meg akarták akadályozni, hogy a szülők kimenekítsék gyerekeiket ebből a zónából. (A regény főhősének, Eleninek a rokonok és ismerősök segítségével négy gyermekét sikerült kimenekítenie, s ez olyan nagy bűn volt, hogy többedmagával egy kreált tárgyalást követően 1948. augusztus 28-án a partizánok kivégezték.)

A gyerekek erőszakos elszakítása a szülőktől 1949 végéig, az összeomlásig tartott. Még februárban a kommunista párt parancsot adott ki, mely szerint az asszonyok tegyenek meg mindent, hogy gyerekeik a partizáncsapatokhoz kerüljenek. Görögországban hivatalosan „paidomazomának”, gyerekrablásnak minősült ez az akció (maguk a kommunisták sem egységesen álltak melléje), annak kiöltői azonban, valamint sok politikai emigráns mindmáig gyerekmentésnek («παιδοφύλαγμα») tartja az akkori akciót.

1949. augusztus 25. a végkifejlet kezdetének dátuma. A kormánycsapatok ekkor már több tízezres túlerőben vannak. Elesik Grammosz, a kommunista ellenállás utolsó szimbóluma. Több ezer partizánnak sikerül Albániába menekülnie. Itt gyülekeznek a menekültek, ahonnan majd szétosztják őket Kelet-Európa országaiba.

9 Παιδομάζωμα. Το μεγάλο εγκλημα κατά της Φυλής. [Paidomazoma (Gyerekrablás) A nemzet ellen elkövetett nagy bűntény]. Εκδοσις Συλλογού Επαναστατισθέντων εκ του Παραπνευματισμού. Αθήνα, 1961.

A polgárháború halottainak hivatalos száma: 158 ezer. Köztük volt Eleni is, az ötgyerekes édesanya. (Az ellenállás áldozataival együtt a görög népesség egytizede pusztult el.) 3500 halálos ítélet született, közülük 1300 emberen végre is hajtották az ítéletet. És 120 ezer ember kényszerült elhagyni hazáját, otthonát, földjét, mindenét.

De ez már egy másik történet!

ár&ás – színházi plakát (1990)